ECONOMIC DEVELOPMENT OF TERRITORIAL COMMUNITIES IN THE STRUCTURE OF THE ECONOMIC SPACE: MODERN METHODS AND APPROACHES

N. PAVLENCHYK, O. HRAFSKA, A. PAVLENCHYK

DOI: https://doi.org/10.63393/sbcr.28115473.2025.2.04

Ivan Bobersky Lviv State University of Physical Culture (Ukrajine)

Contact:
Nataliia Pavlenchyk
ORCID: 0000-0001-6164-5644

Oryslava Hrafska
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-8134-3771

Anatolii Pavlenchyk
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-2205-1883

Abstract:

The work examines the meaning of the definitions "economic space" and "territorial community". It is known that the process of decentralization of power has become an active beginning of the development of territorial communities, currently territorial communities are independent budget-forming bodies of self-government. Their economic development mostly depends on the natural potential of the territorial community. Therefore, it is currently important to support the development of territorial communities, monitor the preservation of historical monuments located on the territory,

and thanks to this, territorial communities will be able to actively develop, provide jobs for their residents, and this will preserve the trend of the development of the region.

Keywords: territorial community, location, business entity, development, budget, labor and intellectual resources.

У форматі територіального економічного простору здійснюється підприємництво у різних сферах виробництва й створюються інші види товарів та послуг, відбуваються процеси поділу праці й економічна інтеграція. Просторова інтеграція зумовлює функціональне проникнення одних елементів системи в інші, що забезпечує структурні зміни, які ведуть не стільки до уніфікації, як до диверсифікації, чим забезпечується зростання ефективності їх діяльності. З другого боку економічний простір віддзеркалює всю складність суспільно-економічних відносин і рівноваги розвитку різних секторів економіки. Економічний простір може вдало розвиватися на засадах збалансованої самодостатності лише за умови активної діяльності людей, підприємств та факту території [5].

Економічний простір доповнюється наявністю правового і соціального простору, що відповідають національним і духовним інтересам жителів території.

Fig. 1 Принципова модель дефініції економічного простору.

Національний економічний простір характеризується визначеними макроекономічними територіальними пропорціями. Його складовими виступають елементи економічної системи країни в їхньому просторовому виразі, що має відображення у форматі економічної діяльності множини територіальних підприємств, організацій, установ, закладів виробничої і соціальної інфраструктури тощо. Крім того, в економічному аспекті, територія держави характеризується і такими відносними величинами, як щільність населення; питома вага площі оброблюваних земель; питома вага зайнятих; кількість виробленої продукції тощо.

Економічний простір країни характеризується установленими макроекономічним територіально адміністративним районуванням, що відображає стійкість розвитку продуктивних сил і економічних відносин між основними ланками національної економіки, які виступають основними елементами економічної системи країни в їхньому просторовому виразі.

Найважливішою складовою формування загальнодержавного економічного простору, що посилює її економічну безпеку та створює належні умови життєдіяльності населення країни виступає факт єдиного внутрішнього середовища з розвиненими ринками капіталу, праці, товарів, послуг тощо. З іншого боку формування єдиного економічного простору потребує широкомасштабних трансформацій і диверсифікації виробничих і соціальних структур й удосконалення виробничо-територіальних відносин і відносин на мікрорівні.

Значиму роль у формуванні єдиного економічного простору в Україні мають відіграти структурно-технологічні трансформації окремих утворень, перебудова системи власності на національному і макрорівні та активізація зовнішньоекономічної діяльності.

Економічний простір національного рівня відображає суспільно-економічні відносини, збалансованість різних секторів і ланок економіки країни, тоді як регіонально-внутрішньодержавний рівень відображає економічний простір сформованих у країні природно-господарських цілісностей – регіонів і окремих територій. Причому під регіонами в даному випадку розуміються одиниці територіально-адміністративного поділу, а на рівні окремих територій – населені пункти – територіальні громади.

Існування території є підґрунтям для взаємодії численних і різнохарактерних процесів економічного розвитку утворень, руху капіталу, інновацій, інформації, товарів, послуг, функціонування соціальних закладів, що є складовими формування економічного простору. Виходячи

з специфічних закономірностей й особливостей формування економічного простору на кожному з рівнів, слід підпорядкувати економічні відносини між суб'єктами господарювання на підвищення ефективності функціонування економіки країни.

У міру розбудови території економічний простір поступово наповнюється різними об'єктами – промисловими підприємствами, транспортними і інженерними спорудами, сільськогосподарськими підприємствами та об'єктами виробничої та соціальної інфраструктури, посилюються зв'язки між ними, що формуються під дією природних, технологічних, економічних і соціальних чинників, домінантом серед яких виступають економічні. Для взаємоузгоджуваності функціонування і їх діяльності на певному етапі розвитку економічного простору з'являються передумови і потреби управління ним.

Територія є особливим місцем для виникнення організаційно-правових формувань та просторовим ландшафтом розміщення натурально-речових і природних ресурсів. Вона є передумовою і підґрунтям виникнення економічного простору, місцем для зосередження господарського життя суспільства з усіма його атрибутами.

Економічний простір доповнюється наявністю соціального простору, який характеризується наявністю соціально-культурних закладів, що відповідають національним і духовним інтересам жителів території.

Трансформаційні процеси, що відбувалися в сільській місцевості в роки ринкових перетворень торкалися, в основному, пертурбації організаційно-правових структур господарювання і дії реформаторів спрямовувалися лише на зміну форми власності. Переоцінка ж економічної ситуації і створення належних умов підприємствам у форматі реструктуризації для ефективного їх функціонування у новому статусі господарювання не проводилася. І найважливіше, у ході перетворень не спрямовувалися дії на системну перебудову усього економічного простору адміністративної одиниці різних рівнів.

У сучасних умовах зміни, що відбуваються суттєво впливають на економічний розвиток територіальних громад. В період реформування місцевого самоврядування (починаючи з 2015 р.), суттєво зміцнюється економічна база розвитку територіальних громад. В той же час відбувся перерозподіл повноважень між базовим, регіональним і державним рівнями в системі надання публічних послуг. Тобто територіальні громади в сучасних умовах несуть значно вишу відповідальність за економічних розвиток власних територій, ефективне використання людського,

економічного та природо-ресурсного потенціалу, перетворення громад на активних гравців національної економічної системи, а інколи навіть глобальної.

Територіальна громада – це мешканці, об'єднані постійним проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або добровільне об'єднання мешканців кількох сіл, селищ, міст, що мають єдиний адміністративний центр (за Законом України «Про місцеве самоврядування») [3].

Основними ознаками територіальної громади є спільна територія існування, наявність спільних інтересів місцевого значення, соціальна взаємодія членів громади в процесі забезпечення цих інтересів, психологічна дентифікація кожного члена з громадою, спільна комунальна власність, сплачування комунальних податків.

Згідно аналізу статистичних даних території територіальних громад (які, у свою чергу, поділяються на 7567 старостинських округів) формують райони, декілька районів утворюють області. Станом на 2021 р. в Україні нараховується 1469 громад, сформованих шляхом об'єднання сіл, селищ і міст. Міські громади міст Києва та Севастополя, а також Чорнобильська зона відчуження мають особливий статус і не входять до складу жодного району та області. Автономна республіка Крим поки що не поділена на громади внаслідок російської окупації [3].

Аналізуючи дослідження відомих науковців актуально відзначити , що економічну природу громади вони досліджують через феномени спроможності та самодостатності, як відповідне ресурсне забезпечення її функціонування. Як приклад своїх працях М. Пухтинський [8] досліджує «ресурси фінансові, економічні та природні», Ю. Наврузов [3] характеризуючи громаду, акцентує увагу на «спільності засобів виробництва», серед інших життєво необхідних для функціонування громади ресурсів найчастіше називають також комунальну власність, нерухоме майно, місцевий бюджет тощо.

В період з 2015 до 2020 рр. в Україні в рамках реформи децентралізації утворювалися територіальні громади шляхом добровільного об'єднання суміжних територіальних громад сіл, селищ, міст. Станом на 10 червня 2020 р., в Україні було створено 1070 ОТГ із загальним населенням 12,1 млн осіб. Проведемо аналіз, щодо кількості громад в областей України.

Table 1 Кількість громад в областях України

Область	Кількість громад			
	за типами громад			Усього
	міські	селищні	сільські	
Вінницька	18	22	23	**63**
Волинська	11	18	25	**54**
Дніпропетровська	20	25	41	**86**
Донецька	43	14	9	**66**
Житомирська	12	22	32	**66**
Закарпатська	11	18	35	**64**
Запорізька	14	17	36	**67**
Івано-Франківська	15	23	24	**62**
Київська	24	23	22	**69**
Кіровоградська	12	16	21	**49**
Луганська	20	12	5	**37**
Львівська	39	16	18	**73**
Миколаївська	9	14	29	**52**
Одеська	19	25	47	**91**
Полтавська	16	20	24	**60**
Рівненська	11	13	40	**64**
Сумська	15	15	21	**51**
Тернопільська	18	16	21	**55**
Харківська	17	26	13	**56**
Херсонська	9	17	23	**49**
Хмельницька	13	22	25	**60**
Черкаська	16	10	40	**66**
Чернівецька	11	7	34	**52**
Чернігівська	16	24	17	**57**
У всіх областях	**409**	**435**	**625**	**1469**

Для проведення аналізу створення та функціонування територіальних громад в сучасних умовах, важливо брати до уваги сучасні праці як вітчизняних так і зарубіжних науковців, адже вони висвітлюють проблематику управління та перспективи розвитку тери¬торіальних

громад базуючись на різних підходах до формування бази розвитку. Найчастіше використовуються ресурсний, потенціальний та актив орієнтований підхід. Водночас дуже часто такі поняття, як ресурси громади, потенціал громади та активи громади вживаються як взаємозамінні, без означення особливостей кожного із зазначених понять [11]. Для прикладу, у працях використовується поняття ресурсний потенціал, у праці [7] автор, як синоніми використовує поняття ресурси та активи.

З огляду на це, вважаємо за доцільне чітко окреслити сутність, особливості та відмінності понять ресурси розвитку громади – потен¬ціал розвитку громади – активи територіальної громади.

Поняття «ресурси території» за своїм соціально-економічним змістом відрізняється від понять «потенціал» і «ресурсний потенціал». Поняття «потенціал» походить від латинського слова «potentia», тобто «сила, можливість». Згідно Словнику української мови: в 11 томах, потенціал – це «Сукупність усіх наявних засобів, можливостей, продуктивних сил і т. ін., що можуть бути використані в якій-небудь галузі, ділянці, сфері. Запас чого-небудь; резерв. Приховані здатності, сили для якої-небудь діяльності, що можуть виявитися за певних умов» [9].

На відміну від зазначених тверджень потенціалу, термін «ресурси території» фіксує наявну присутність на території, в окремих її адміні-стративно-територіальних одиницях різних видів ресурсів, що важливо для оцінки під час визначення плати за ресурси, для ресурсного аналізу, маркетингових досліджень, вибору технологій управління процесами ресурсокористування.

Відзначимо, що говорячи про види ресурсів, слід запропонувати систематизацію видів ресурсних складових потенціалу розвитку територій (тобто локацій в територіальних громадах) на засадах системного підходу за широким пере¬ліком ознак:

- походження (людські; матеріально-технологічні; фінансові; техніко-технологічні; інституційні; організаційні);
- форма існування (матеріальні та нематеріальні);
- зміст (матеріально-сировинні; виробничо-технологічні; знаннєві; інтелектуальні; інноваційні; інформаційні; соціальні; духовно- культурні);
- час існування і використання (сьогоденні (наявні на час оцінювання), стратегічні (які можуть бути задіяні в майбутньому), резервні (за необхідності можуть бути задіяні в будь-який момент), потенційні (які можуть бути отримані шляхом нарощення);

- джерела появи і формування (природні, створені суспільством);

- системи територіального господарства територій (ресурси економічної системи, ресурси соціальної системи, ресурси екологічної системи, людські ресурси і їхній потенціал);

- об'єкт розвитку (ресурси територій, ресурси видів економічної діяльності, ресурси суб'єктів господарювання, ресурси інституцій, інститутів, колективні ресурси, ресурси домогосподарств);

Вагомий внесок у дослідження передумов розвитку територіальних громад у контексті управління ресурсами було зроблено Елеонор Остром, яка у 2009 р. отримала Нобелівську премію з економіки «За дослідження в галузі економічної організації», дослідивши як можуть територіальні спільноти, а не уряди чи приватні компанії успішно управляти спільними ресурсами [1].

Своїми емпіричними дослідженнями використання суспільних ресурсів у різних кутках планети вона довела ефективність місцевих громад в управлінні суспільними ресурсами. Особливість методологічного підходу Е. Остром полягає у тому, що на противагу теоріям державного та приватного управління, найкращий стан суспільних ресурсів забезпечують користувачі спільних ресурсів, що мають довгостро¬кову зацікавленість у їх збереженні та примноженні, інвестують у моніторинг і встановлення довіри.

З часом територіальні громади знаходять та ухвалюють правила ефективного використання ресурсів. Натомість повна передача спільних благ державі - поганий вихід. Бюрократична система управління суспільними ресурсами передбачає централізацію рішень, відчужує координатора управління від кінцевого споживача. Такі державні рішення не можуть бути адекватними, оскільки правила, встановлені зверху, зазвичай слабо прив'язані до конкретних потреб на місцях та ігнорують думку безпосередніх споживачів ресурсів. А приватна власність, яку вважали найбільш ефективним способом використання суспільних благ прихильники ринкового лібералізму, часто веде до надмірної експлуатації ресурсів та їх виснаження. Крім того, це приводить до низки соціальних проблем, пов'язаних з місцевими громадами Вони відчужуються від використання благ, які століттями вважалися спільними і нічиїми одночасно [10].

Визначаючи структуру потенціалу територіальної громади, зау¬важимо

наявність різних підходів у різних авторів [10]. Водночас в усіх працях наголошується на таких найбільш вагомих складових, як людський потенціал громади, фінансово-економічний, природо-ресурсний та інфраструктурний. Так, М. М. Пітюлич. К. С. Машіко, К. М. Кудак, М. Пауш [6] виділяють у структурі потенціалу громади природно-ресурсний (природні ресурси, екологічний потенціал, природні умови), інфраструктурний (соціальна інфраструктура, виробнича інфраструктура, логістичний, інформаційний потенціал) та людський (соціально-демографічний, трудовий, підприємницький. У той же час варто звернути увагу на фінансовий, економічний, інвестиційний потенціали, які дозволяють забезпечити соціально-економічний розвиток громади.

У своїх працях І. М. Гринчишин, М. М. Біль, І. В. Лещух, Х. О. Патицька, Н. М. Попадинець [6] подають власну концепцію формування ендогенного потенціалу територіальної громади на принципі спроможності і виділяють у структурі потенціалу фінансовий, економічний і людський потенціали. Водночас природно-ресурсний потенціал розглядається ними як складова економічного потенціалу, а інфраструктурний як елемент усіх зазначених потенціалів. Аналізуючи вище наведене можна сформулювати думку що такий підхід дозволяє системно розглянути можливості та напрями формування, використання та нарощення потенціалу територіальної громади. Розглянемо докладніше зазначені елементи потенціалу територіальної громади, зосередившись на фінансово-економічному потенціалі.

На думку Х. Патицької [12], «фінансово-економічний потенціал адміністративно-територіальної одиниці» слід розуміти як здатність, можливості та перспективи залучення і використання наявних і потенційних ресурсів для забезпечення розвитку територіальної громади. Відповідно, низький фінансово-економічний потенціал територіальної громади означає обмеженість можливостей залучення та використання ресурсів, а отже і невисокі можливості розвитку громади, і навпаки. Фінансово-економічний потенціал становить комплекс взаємопов'язаних складових:

- виробничого потенціалу;
- трудового потенціалу;
- інноваційного потенціалу;
- інформаційного потенціалу;
- підприємницького потенціалу;

- фінансового потенціалу (рис. 2).

У запропонованій схемі фінансовий потенціал територіальної громади розглядається як джерело зміцнення її економічної спро¬можності. Водночас слід наголосити і на зворотному взаємозв'язку .

Варто зазначити, що фінансовий потенціал громади є одночасно і результатом забезпеченості та ефективності використання економічного потенціалу території. Дже¬релами формування фінансового потенціалу територіальної громади є підприємницький сектор, домогосподарства, фінансово-кредитні установи, а також інвестиції. Важливе місце в структурі фінансового потенціалу належить бюджетному потенціалу, оскільки саме в місцевому бюджеті акумулюються фінансові ресурси, які формуються через податкові та неподаткові доходи, а також міжбюджетні трансферти.

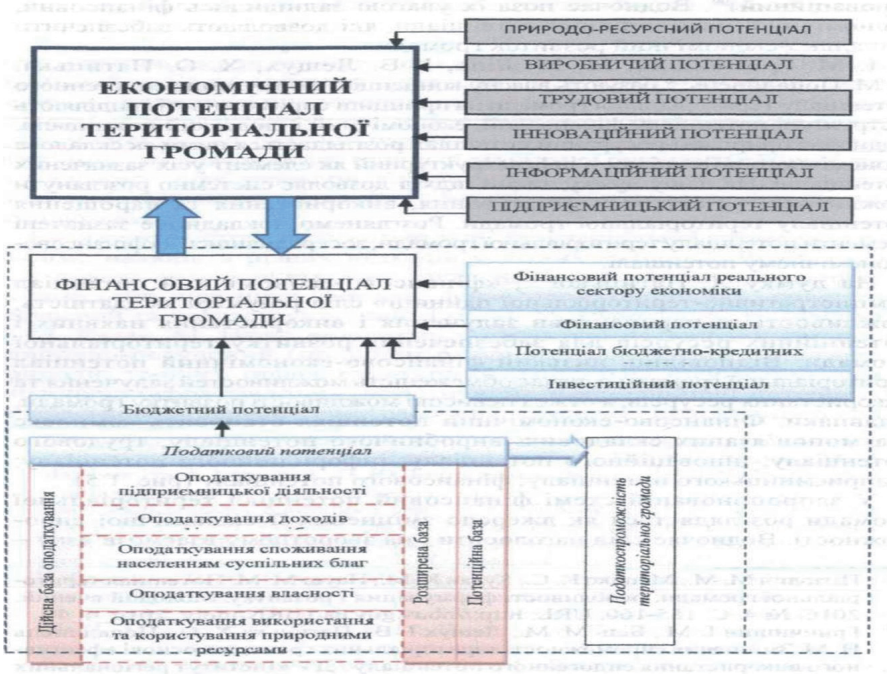

Fig. 1 Економічний потенціал територіальної громади.

Проводячи аналіз функціонування різних територіальних громад можна відзначити, що територіальні громади характеризуються різними вихідними ресурсними базами, які значною мірою і визначають їхню

спроможність у майбутньому. Представимо їх:

- по-перше, вони є елементом просторового базису для розміщення громади та її функціонування;

- по-друге, природні ресурси - чинник, який переважно формує економічний профіль громади, її виробничу специфіку;

- по-третє, природний ресурс є концентратором бізнесової активності;

- по-четверте, кожен бізнес сприяє надходженню податкових пла¬тежів до бюджетів громад.

- по-п'яте, якщо використовувати не сировинні якості природних ресурсів громад, а ринкові (можливість виходу на ринок), то, крім формування фінансових показників, зберігатимуться і їхні природні властивості [13].

Основним стратегічним ресурсом територіальної громади є людський потенціал. Саме його розвиненість має визначальний вплив на ефективність використання фінансового та економічного потенціалів громади, а також визначає можливості соціально-економічного розвитку громади у поточному періоді і, що особливо важливо, стратегічній перспективі (рис. 3).

Fig. 3 Людський потенціал у забезпечені спроможності територіальної громади

Реалізація і використання зазначених складових потенціалу забез¬печує динамізм соціально-економічних процесів у громаді. Водночас слід звернути увагу на таку специфічну характеристику потенціалу, як капіталізація, що відображає трансформацію потенціалу в актив територіальної громади. Саме ця властивість потенціалу лежить в основі застосування актив-орієнтованого управління розвитком (англ. «asset-based community development») територіальної громади. Його суть полягає у зростанні потенціалу громади для створення, посилення і капіталізації її активів. На відміну від концентрації уваги на проблемах і потребах, цей підхід зосереджується на сильних сторонах і наявних активах громади. До таких активів належать людські, фізичні, фінансові, культурні, політичні, які нерозривно пов'язані між собою та однаково необхідні для підтримки розвитку територіальних громад.

Актив-орієнтоване управління слід розглядати не як певну теорію чи модель, а радше як метод розвитку громади [14; 15] або механізм розвитку. Водночас визначальну роль тут відіграють суспільні зв'язки і взаємодії. Саме завдяки взаємодії в громаді виникає усвідомлення спільних інтересів. Водночас мешканці вчаться ідентифікувати, керувати та використовувати місцеві ресурси на користь своєї громади [15].

У цьому контексті концепція управління активами прямо пов'язана з теорією соціального капіталу [15]. Активна участь у локальних організаціях та асоціаціях дозволяє вибудовувати соціальний капітал громади та довіру, які є важливими чинниками мобілізації зусиль мешканців громади. Соціальний капітал стає основою для розбудови інших активів громади, таких як людський і фінансовий капітал.

Отже, можна зробити висновок, що застосування актив-орієнтованого управління як одного із методів для розвитку територіальних громадах в Україні характеризує¬ться високим потенціалом, однак слід акцентувати увагу на тому, що активізація таких процесів вимагає реалізації комплексу заходів, серед яких трансформація правового забезпечення природокористування місцевих громад, розроблення засад капіталізації природних та історико-культурних ресурсів шляхом їх залучення до економічного обігу, формування інституціонального поля для розбудови системи менеджменту внутрішнього потенціалу громад тощо.

References

[1] М. А. Горшков, *Методи та механізми управління ресурсами територіальної громади,* Ефективна економіка, no. 10, 2019. [Online]. Available at: http://www.economy.nayka.com.ua [Accessed: 30 Oct 2024].

[2] О. Коркуна, *Потенціал туристично-рекреаційної сфери у розвитку економіки територіальних громад,* Монографія. Львів: ЛДУФК ім. І. Боберського, 2020, 276 р.

[3] *Моніторинг реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади,* Київ: Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури України, 1 Oct 2023, 15 р. [Online].

[4] Ю. Наврузов, "Категорія «громада» в сучасному лексиконі місцевого самоврядування," *Збірник наукових праць УАДУ,* vol. 1, pp. 272–289, 2000.

[5] А. О. Павленчик, Н. Ф. Павленчик, *Створення та функціонування кооперативів в контексті економічного простору,* Монографія. Львів: Ліга-Прес, 2013, 204 р.

[6] М. М. Пітюлич, К. С. Машіко, К. М. Кудак, М. М. Пауш, "Потенціал територіальної громади: особливості формування і розвитку," *Молодий вчений,* no. 4, pp. 155–160, 2016. [Online]. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2016_4_40 [Accessed: 30 Oct 2024].

[7] О. Ю. Борбонська, Т. А. Крушельницька, М. А. Латинін, *Потенціал розвитку територій: методологічні засади формування і нарощення,* Монографія. Дніпро: ДРІДУ НАДУ, 2017.

[8] М. Пухтинський, "Проблеми реалізації конституційно-правових засад місцевого самоврядування," у Актуальні питання втілення в життя положень Конституції України, *Збірник наукових праць УАДУ,* vol. 1, pp. 257–261, 1999.

[9] *Словникукраїнськоїмови: в11томах,* vol. 7, 402 р., 1976. [Online]. Availableat: http://sum.in.ua/s/potencial [Accessed: 30 Oct 2024].

[10] *Соціально-економічний потенціал сталого розвитку України та її регіонів: національна доповідь,* Е. М. Лібанова, М. А. Хвесик (Eds.). Київ: ДУ ІЕПСР НАН України, 2014, 776 р.

[11] І. Р. Тимечко, *Територіальна громада у транскордонному просторі: чинники, закономірності, пріоритети розвитку,* Монографія. Львів: ДУ "Інститут регіональних досліджень ім. М. І. Долішнього НАН України", 2019, 444 р.

[12] М. Хвесик, А. Сундук, "У грі чи поза грою?" *Дзеркало тижня,* 27 Dec 2018. [Online]. Available at: https://dt.ua/ECOLOGY/u-gri-chi-poza-groyu-298148_.html [Accessed: 30 Oct 2024].

[13] G. P. Green, A. Haines, *Asset Building and Community Development,* London: Sage Publications, 2015, 337 p.

[14] C. Dolezal, P. M. Burns, "ABCD to CBT: Asset-Based Community Development's Potential for Community-Based Tourism," *Development in Practice*, vol. 25, no. 1, pp. 133–142, 2015.

[15] I. M. Wilkinson, P. Stratton, "The Reliability and Validity of a System for Family Assessment," [Online]. Available at: https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1046/j.1991.00413.x [Accessed: 30 Oct 2024].